



ΧΤΑΠΟΔΙ
ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΜΣΤ

ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ
2025

#2

**ΑΓΡΙΕΣ ΛΕΞΕΙΣ —
ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΦΑΝΤΑΣΙΕΣ
ΓΙΑ ΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ
ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΚΑΙ ΖΩΩΝ**

ΜΙΡΑΝΤΑ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ ΟΙ ΖΩΟΜΟΡΦΟΙ ΚΟΥΔΟΥΝΑΤΟΙ ΤΗΣ ΠΑΓΩΝΙΑΣ



Michela de Mattei, *True Believers See More Patterns*, 2024
Online αρχείο βίντεο με εμφανίσεις θυλακίνου
Στιγμιότυπο από το βίντεο, 18' 42" (εν εξελίξει)
Ευγενική παραχώρηση της καλλιτέχνιδας

Στη σχέση ανθρώπινης και μη ανθρώπινης ζωής, εκτός από τα –ευεργετικά ή καταστροφικά– κοσμικά φυσικά φαινόμενα, τα ζώα αποτέλεσαν το πρώτο και πιο αποφασιστικό –θετικά ή αρνητικά– στοιχείο του φυσικού περιβάλλοντος του ανθρώπου. Κάποτε μόνο άγρια, αρπακτικά και απειλητικά, μέχρι να γίνουν εξημερωμένοι τροφείς, εργάτες, υποζύγια και φύλακες του ανθρώπου, με περίπλοκες και πολύσημες οικονομικές, παραγωγικές, βιοτικές αλληλεξαρτήσεις με εκείνον. Η βαθιά αυτή και αδιάσπαστη οντολογική και ψυχική σχέση των ανθρώπων με τα ζώα εκφράζεται μέσα από αντιλήψεις και τελετουργικές πρακτικές μαγικού χαρακτήρα, όπως οι ζωοθυσίες και οι ζωόμορφες μεταμφιέσεις, που εύγλωττα απηχούν τις προ της εξημέρωσής τους, δεισιδαιμονικά φορτισμένες, εποχές, διασχίζοντας τους πολιτισμούς και υπερβαίνοντας την ιστορία.

Σε όλα τα Βαλκάνια, κυρίως όμως στην Ελλάδα, που δεν πέρασε τον κομμουνιστικό κρατισμό, προεθνικές, προνεωτερικές, παραχριστιανικές αντιλήψεις και πρακτικές, οι λεγόμενες και «παραδοσιακές», κράτησαν τη δύναμή τους, συνυπάρχοντας με τις εξελισσόμενες συνθήκες, μέχρι πρόσφατα – για να μην πούμε ότι σε πολλά ψυχοκοινωνικά επίπεδα την κρατάνε ακόμη, και όχι μόνο ως νοσταλγία. Αυτό το προνεωτερικό παρελθόν του νεοελληνικού κόσμου, υποτίθεται ότι απηχεί τρόπο ζωής, αντιλήψεις και πρακτικές πεπερασμένες, ιερές, καθησυχαστικές, απυρόβλητες. Τα αγροτικής προέλευσης έθιμα, ή μάλλον οι αναβιώσεις τους πια, εξελίσσονται, τις τελευταίες ιδίως δεκαετίες, σε μηχανισμούς διαχείρισης του παρελθόντος όσον αφορά το ζήτημα της εθνικής αλλά πλέον και της εθνοτικής ή τοπικής ταυτότητας πολλών –συνήθως απαγορευμένων, στιγματισμένων, μειονοτοποιημένων, «εθνικά ύποπτων», ως αλλόγλωσσων ή αλλόθρησκων– ομάδων Ελλήνων πολιτών. Από τις βιωματικές γνώσεις και πρακτικές, τις στενά δεμένες με τη ζωή και την παραγωγή, που μεταδίδονταν προφορικά από γενιά σε γενιά, ένα κάποιο κομμάτι επιλέγεται, απομονώνεται, «λαογραφοποιείται», δηλαδή απογυμνώνεται από το παλιό νόημά του και φορτίζεται με άλλο, για να χρησιμοποιηθεί αυθαίρετα και προγραμματισμένα, με λίγο πολύ σταθερούς αλλά και κάθε φορά διαφορετικούς στόχους: και κυρίως εκείνον της απόδειξης της αδιάσπαστης συνέχειας.



Πάνος Σκλαβενίτης, Χωρίς τίτλο, από τη σειρά *The Head*, 2020 – εν εξελίξει
Βαμβακόφυτο Σερρών, Φεβρουάριος 2022
Ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη

Το υλικό με περιγραφές τελετουργιών που έχει προσκομίσει η εθνογραφική έρευνα φώτισε τις αρχαίες φιλολογικές πηγές, από τον Αριστοτέλη μέχρι τα σωζόμενα θεατρικά κείμενα, και οδήγησε τους ερευνητές στη βεβαιότητα πως και το αρχαίο δράμα ανάγεται ήδη σε κάποιο υπόστρωμα λαϊκών δρωμένων, έστω και αν οι λεπτομέρειες της εξελικτικής διαδικασίας παραμένουν –και μάλλον θα παραμείνουν– σκοτεινές. Δεν μπορεί ωστόσο παρά να εντυπωσιαστεί κανείς από τις αναλογίες που υπάρχουν ανάμεσα στα αγροτικά λατρευτικά δρώμενα της αρχαιότητας –διονυσιακά και μη– και στα αντίστοιχα σημερινά, τόσο ως προς τη μορφή όσο και ως προς το περιεχόμενο και τη σκοπιμότητα. Αυτό ήταν το γοητευτικό στοιχείο που παγίδεψε για χρόνια, όχι ανεξήγητα, τους Έλληνες κυρίως αλλά και ελληνολάτρες αρχαιόπληκτους μελετητές, που αγνόησαν ή δεν

μπόρεσαν ή δεν θέλησαν να δουν όλες τις άλλες διαστάσεις της λαϊκής αυτής εκφραστικής γλώσσας και την πραγματική δυναμική που έκανε μια τέτοιου είδους λαϊκή δημιουργία να αντέξει στον χρόνο. Εύκολα έτσι τροφοδότησαν, ακόμη και άθελά τους, τρέχουσες εθνικιστικές ιδεολογικές και πολιτικές σκοπιμότητες.

Οι όροι έθιμα-τελετουργίες-δρώμενα (rites) –που καθιερώθηκαν σχετικά πρόσφατα από τους μελετητές και υιοθετήθηκαν λαίμαργα από τους φορείς τους– δηλώνουν ένα σύστημα δημόσια επιτελούμενων, μαγικού χαρακτήρα, παραστατικών πράξεων με πολύπλοκο και αβέβαιο κώδικα ανάγνωσης, που, συνοδεύοντας κρίσιμες διαβάσεις (passages) στον κύκλο της ζωής ή της ετήσιας βλάστησης –συνδεόμενες ενίοτε χαλαρά, μέσω κοινών συμβολισμών, με το εορτολόγιο του εκκλησιαστικού ημερολογίου–, επαναλαμβάνονται, συχνά χωρίς κανένα φανερό πια νόημα, αποτελώντας για τους ανθρώπους κορυφαίες στιγμές χαράς και ανανέωσης, ένα πρόσκαιρο σταμάτημα της αμείλικτης περιστροφής του χρόνου. Ωστόσο μέσα από τις «παραδοσιακές» αυτές συλλογικές δράσεις και τα εθιμικά τελετουργικά δρώμενά τους, οι κοινότητες προσπαθούν να μιλήσουν για το παρόν τους μιλώντας για το παρελθόν, να κρύψουν, να φανερώσουν, να προβάλουν, να σκιάσουν, να λειάνουν. Ως εκ τούτου, τέτοιου είδους τελετουργίες δεν αποτελούν απλά εντυπωσιακά απομεινάρια ενός απώτατου παρελθόντος. Ενσαρκώνουν τόσο την πραγματική όσο και τη φαντασιακή και συμβολική ταυτότητα των ομάδων που τα επιτελούν. Την πραγματική, γιατί αποτελούν ομαδική δημιουργία του συνόλου και ξανααπευθύνονται προς αυτό· τη φαντασιακή, γιατί ενσωματώνουν κοινές ιδέες, αξίες, πεποιθήσεις, προσδοκίες, συμβάλλουν στην αναγνώριση των μελών της ομάδας και στη διαφοροποίησή τους από τα μέλη άλλων ομάδων. Από ψυχαναλυτική άποψη καθώς και από τη σκοπιά της μελέτης της ανθρώπινης συμπεριφοράς, υποστηρίζεται ότι οι συμβολικές πράξεις και θεατρικές συμπεριφορές των τελετουργιών υπηρετούν την επικοινωνία αντικαθιστώντας πράξεις πραγματικές και πιστεύεται πως περιορίζουν και εκτονώνουν την επιθετικότητα εξασφαλίζοντας την επιβίωση και τη συμβίωση ατόμων και ομάδων. Όντας έντονα παραστατικές επιτρέπουν την απελευθέρωση συναισθημάτων που δεν θα γίνονταν αλλιώς κοινωνικώς παραδεκτά. Λειτουργούν δηλαδή οι τελετουργίες ως μηχανισμοί κοινωνικής εξισορρόπησης ανάμεσα στα ορμέμφυτα των ατόμων και τις κοινωνικές συμβάσεις που υποχρεώνουν στην απώθησή τους. Συν τω χρόνω, όταν η τελετουργική δέσμευση που απαιτούσε την αυστηρή τήρηση του τυπικού ατόνησε, οι δράσεις απελευθερώθηκαν και αναπτύχθηκαν προς άλλες κατευθύνσεις, αποκτώντας διάσταση αισθητική και ψυχαγωγική, που σιγά σιγά έγινε από μόνη της πια ένας επαρκής λόγος τέλεσης.



Πάνος Σκλαβενίτης, Χωρίς τίτλο, από τη σειρά *The Head*, 2020 – εν εξελίξει
Βόρεια Μακεδονία, 2024
Ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη

Θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τις λαϊκές αυτές εθιμικές τελετουργίες ως «κοινωνικά δράματα», όπου το «πάσχον» σώμα των τελεστών λειτουργεί ως μέσο διά του οποίου η σχέση με το φυσικό και υπερβατικό περιβάλλον εξωτερικεύεται μέσω του χορού και του τραγουδιού και ύστερα «θεραπεύεται» με μια τελετουργική πάλι επανένταξη στην κοινωνική τάξη. Στόχος τέτοιων εορτασμών είναι να αφυπνίζεται η συλλογική μνήμη και να αναζωογονούνται συγκινησιακά οι δεσμοί με τις ρίζες, το παρελθόν και τους προγόνους, μέσω της κατάλληλα σκηνοθετημένης απόδοσης τιμών, ώστε το παρόν να υποδύεται όρους αυθεντικότητας και γνησιότητας. Το –κις κατά κανόνα– αποτέλεσμα τέτοιων παραστάσεων (performances), έχει αφ' εαυτού ιδιαίζον ενδιαφέρον: «η ιστορία εκτυλίσσεται ταυτόχρονα με την αναπαράστασή της, για να συμφυρθούν έτσι αχώριστα, αφού το ομοίωμα ενσωματώνεται στο πραγματικό». ¹

Η κατασκευασμένη εικόνα των τελετουργιών γίνεται η ευκαιρία για την έκφραση μιας αποσιωπημένης πραγματικότητας όπου όλα μπορούν να ειπωθούν, κι ας μην κατανοεί κανείς σαφώς το νόημά τους. Οι μη λεκτικές «γλώσσες» τους, τα συμβολικά τους στοιχεία, παίρνουν τον λόγο και αντισταθμίζουν την ανεπάρκεια –ή ενδεχομένως την απαγόρευση– της ομιλούμενης γλώσσας. Η τελευταία αυτή διάσταση, σε περιοχές με ιστορικά βαρύ πρόσφατο παρελθόν, όπως η Μακεδονία, όπου η ιστορική πολυπλοκότητα κάνει την αισθητή πραγματικότητα δυσνόητη αν δεν εξηγηθεί, αποκτά εξαιρετική σημασία. Δεν είναι τυχαίο ότι η πλειοψηφία των κοινοτήτων που παραμένουν ακόμη και σήμερα φορείς των συγκεκριμένων και πασίγνωστων μεταμφιεστικών «δρωμένων» ζουν σε χωριά της βόρειας Ελλάδας και ανήκουν στην εμποδισμένη σλαβόφωνη γλωσσική ομάδα.

Στην προσπάθειά τους να συγκαλύψουν τη φθαρτή πεπερασμένη υπόστασή τους, οι άνθρωποι από πάντα χρησιμοποίησαν ψεύτικα πρόσωπα μεταμφιεζόμενοι. Ο αμεσότερος πράγματι τρόπος για να πάψει κάποιος να είναι ο ευάλωτος εαυτός του, είναι να φορέσει μια μάσκα. Θεωρώντας ότι έτσι ταυτίζεται με υπερφυσικές, ανώτερες δυνάμεις, προσδοκά να τις ελέγξει προκαλώντας και ο ίδιος δέος ανάλογο με εκείνο που το άγνωστο του προξενεί. Μέσω της μεταμφίεσης, οι έξω δαίμονες συναντούν τον έσω δαίμονα, που φανερώνεται εκρηκτικά και δαμάζεται μόνο αν εξημερώσουμε αυτό το άλαλο άγνωστο, αν ταυτιστούμε μαζί του, αν το αφηγηθούμε, αν το παραστήσουμε τελετουργικά.

Ο Διόνυσος ως Κύριος της Παραίσθησης, που έδινε στους θιασώτες του τη δύναμη να βλέπουν τον κόσμο όπως δεν φαίνεται να είναι, που τους παρακινούσε να «μαίνονται», να γίνονται «εκτός εαυτού», δηλαδή να αλλάζουν προσωπικότητα, να απελευθερώνονται από τον εαυτό τους, έγινε θεός-προστάτης του θεάτρου αφού είχε ήδη γίνει θεός της μασκαράτας. ² Η θεατρική χρήση της μάσκας προήλθε από τη μαγική της χρήση. Η διονυσιακή εμπειρία, συλλογική και μεταδοτική, μετουσιώνοντας την επίδραση του κρασιού και τον οργιαστικό χορό συνοδεία οργιαστικής μουσικής –ήχους παιγμένους κατά τρόπο φρυγικό σε αυλό και τύμπανο– υπήρξε λατρεία καθαρτική. Οι ομάδες των θηριόμορφα μεταμφιεσμένων των λαϊκών δρωμένων δείχνουν να κατάγονται από τους εκστασιασμένους τελεστές της διονυσιακής και των άλλων μυστικιστικών λατρειών.



Πάνος Σκλαβενίτης, Χωρίς τίτλο, από τη σειρά *The Head*, 2020 – εν εξελίξει
Πέρνικ, Βουλγαρία, 2024
Ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη

Η χρήση της μάσκας, κυρίως και πρώτιστα της ζωόμορφης, είναι αναμφίβολα από τα παλαιότερα στοιχεία πολιτισμού, παλαιότερη από την εποχή που οι άνθρωποι άρχισαν να καλλιεργούν τη γη, όπως μαρτυρούν ζωγραφικές και εγχάρακτες αναπαραστάσεις μεταμφιεσμένων σε τοιχώματα προϊστορικών σπηλαίων που χρονολογούνται περίπου από το 15000 π.Χ. Η παρουσία και η ανεξάντλητη ποικιλία της μάσκας σε όλες τις εποχές και όλες τις κοινωνίες δημιουργεί ένα σύμπαν μυθικό και περίπου ανερμήνευτο στις πολλαπλές δυσνόητες διαστάσεις του.

Στον γνωστό μας ελλαδικό χώρο η χρήση της μάσκας και των τελετουργικών θηριόμορφων μεταμφιέσεων συγκεντρώνεται χρονικά στους μήνες της παγωνιάς και του σκότους, στην κρίσιμη εκείνη καμπή της κοσμικής περιστροφής που αναμένεται να οδηγήσει στην κοσμογονία της άνοιξης. Κατά την περίοδο αυτής της μετάβασης, οι άνθρωποι των αγροτικών κοινωνιών, γεωργοί και κτηνοτρόφοι, δεμένοι με τη γη και προσκολλημένοι στις αρχέγονες δοξασίες τους, ένιωθαν την ανάγκη να υποβοηθήσουν τη φύση στο έργο της αναγέννησης του φωτός και της βλάστησης με τις δικές τους μαγικές ιερουργίες. Μιλάμε για τον ευρύ και πολύμορφο αλλά κατά βάθος κοινό τύπο των αγροτικών εθιμικών ιεροτελεστιών που τελούνται κατά την περίοδο του Δωδεκαημέρου και της Αποκριάς και που τις τελευταίες δεκαετίες έχει επικρατήσει να ονομάζονται «δρώμενα» με διαχρονικό στόχο τη μαγική σκοπιμότητα όπως και τη συλλογική ψυχαγωγία.

Οι μεταμφιεσμένοι τελεστές, κανονικά πάντα άνδρες –αν και η νεωτερικότητα αλλά και η έλλειψη διαθέσιμων ανδρών στα άδεια χωριά της επαρχίας επιτρέπει πια και στις γυναίκες να συμμετέχουν–, με τις ποικίλες κατά τόπους ονομασίες (τράγοι, αρκούδες, μπαμπούγεροι, ρογκάτσια, γενίτσαροι), συνθέτουν έναν δομημένο ως στρατιωτική ομάδα θίασο, την τσέτα (από την τουρκική λέξη *çete* που σημαίνει ακριβώς άτακτο στρατιωτικό σώμα) με αρχηγό, ιεραρχία και κανόνες, με ομοιόμορφες στολές από προβιές και δέρματα ζώων, με ζωόμορφα/θηριόμορφα προσωπίδια, ποιμενικά κουδούνια, ραβδιά, μαντίλια, με προκαθορισμένα κινητικά, θεατρικά, χορευτικά, μουσικά, ακόμη και λεκτικά, όπου υπάρχουν, στοιχεία δράσης, με τρομακτικές, τολμηρές, ανατρεπτικές αλλά όχι απρόβλεπτες συμπεριφορές.

Ίσως αυτό το σχήμα με τη στρατιωτική δομή διευκόλυνε την ένταξη σ' αυτούς τους θιάσους, μάλλον κατά τα χρόνια της ομογενοποίησης και του εξελληνισμού των βόρειων «νέων χωρών», μιας προφανώς νεότερης, και με άλλες συνδηλώσεις, ομάδας, των ευζώνων ή τσολιάδων, οι οποίοι μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις αντικατέστησαν εντελώς τους κουδουνάτους. Στον παμμακεδονικό αγώνα για την ένταξη στον εθνικό κορμό η «ελληνικότητα» υπερίσχυσε του παγανισμού. Ο Διόνυσος, αφού εξυπηρέτησε και νομιμοποίησε για δεκαετίες τους φέροντες τα κουδούνια, αποσυνδέοντας τους από τις επικίνδυνες βαλκανικές συσχετίσεις και συνδέοντάς τους με το απώτατο αρχαιοελληνικό παρελθόν, ηττήθηκε από πιο επίκαιρες ανάγκες. Ο φουστανελοφόρος πατριωτισμός απαιτεί και διευκολύνει προς άλλες αναζητήσεις: όχι μόνο της μακραίωνης συνέχειας αλλά και της εθνικής συνείδησης και συμμετοχής, αφού η ερμηνευτική ρητορική που αναπτύσσεται γύρω απ' τα έθιμα και τους συμβολισμούς τους, τα συνδέει περίτεχνα τότε με τον Μεγαλέξανδρο, τότε με την Εθνεγερσία, επιχειρήματα αμφότερα της ίδιας συλλογιστικής.



Πάνος Σκλαβενίτης, Χωρίς τίτλο, από τη σειρά *The Head*, 2020 – εν εξελίξει
Οι δρόμοι του κουδουνιού, Θεσσαλονίκη, 2024
Ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη

Θηριόμορφοι και ανθρωπόμορφοι συχνά αποτελούν τη φρουρά κάποιου κεντρικού προσώπου, που στην πιο απλή δομή είναι μια γυναικεία μορφή, η νύφη ή μπούλα. Η παρουσία της, πέρα από τις σημαντικές συνδηλώσεις που υπαινίσσονται την αρχετυπική μορφή τέτοιων ιερουργιών με επίκεντρο το Ιερό Θήλυ, δίνει τη δυνατότητα κωμικών θεατρικών αναπαραστάσεων γάμου, αρπαγής, φόνου, ανάστασης, συνουσίας, τοκετού, με σαφή γονιμολατρικό χαρακτήρα. Ωστόσο μπορούμε να πούμε ότι η αυστηρά ελεγχόμενη χρήση του κωμικού στοιχείου και οι θεματικές του, αποκαλύπτουν τον βαθιά ιερό χαρακτήρα των εθίμων αυτού του τύπου.

Οι μορφές των μεταμφιεσμένων συνδυάζουν την ιερότητα λατρευτικών ειδώλων με τα τεχνάσματα του καρνάβαλου. Οι στολές, αληθινά ιερατικά άμφια. Αποκαλυπτικός είναι ο τιμητικός χαρακτήρας του δικαιώματος μεταμφίεσης, η απαγόρευση μεταπήδησης από τον ένα τύπο μεταμφίεσης σε άλλο για τα μέλη της κάθε γενιάς, ο τελετουργικός τρόπος ένδυσης, ο τρόπος φύλαξης της φορεσιάς ή των κουδουνιών τον υπόλοιπο χρόνο αλλά και η προέλευση και η σημασία πολλών εξαρτημάτων της, καθώς και η σχέση των δρωμένων με θρησκευτικά – επίσημα ή ανεπίσημα – κέντρα.

Οι μάσκες-προσωπεία, διαποτισμένα από αγριάδα, μυστήριο και αυστηρότητα, αποδείξεις της πανταχού παρουσίας του υπερφυσικού και μιας πληθώρας ξεχασμένων μύθων, η βιαιότητα των μορφών και των ήχων, υπολείμματα μιας αρχέγονης παράδοσης που διακρίνεται για την ικανότητά της να ανανεώνεται αδιάκοπα, μέσα στην αυστηρότητα της τελετουργικής επανάληψης, να εμπνέεται από τους σύγχρονους μύθους, να διαπλέκει το θρησκευτικό με το κοινωνικό, να γεννά καινούργια νοήματα μέσα στη ροή της ιστορίας και να αναλαμβάνει να τα μεταδώσει, ελκύουν τον σημερινό επισκέπτη αλλά και τα νεαρά μέλη των κοινοτήτων.



Πάνος Σκλαβενίτης, Χωρίς τίτλο, από τη σειρά *The Head*, 2020 – εν εξελίξει
Πέρνικ, Βουλγαρία, 2024
Ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη

Το ντύσιμο των μεταμφιεζόμενων είναι συχνά μια τελετουργική διαδικασία μεταμόρφωσης με έντονα μυσταγωγικό και μνητικό χαρακτήρα. Παρευρίσκονται ειδικά επιλεγμένα και σημαίνοντα πρόσωπα. Εφόσον το κάθε «καρναβάλι» εκπροσωπεί τιμητικά την ευρύτερη οικογένειά του, οι στενοί συγγενείς είναι αυτονόητα οι πρώτοι καλεσμένοι, προσκομίζουν φαγητά και ποτά για τα κεράσματα και βοηθούν έμπρακτα στο ντύσιμο. Οι πιο ηλικιωμένοι, και κυρίως όσοι έχουν κάποτε ντυθεί και οι ίδιοι, δίνουν τις οδηγίες και επιστατούν για τη σωστή τάξη των πραγμάτων (κομμάτια της φορεσιάς, στολίδια, ταίριασμα και κρέμασμα κουδουνιών, βάψιμο ή εφαρμογή μάσκας, ευχές, τραγούδια, κεράσματα, αναχώρηση κλπ). Πρόσκληση γίνεται και προς άλλα άτομα, γείτονες, πιο μακρινούς συγγενείς, ακόμη και ξένους, και είναι πολύ τιμητική για τον καλούμενο.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η δράση και συμπεριφορά της τσέτας και του κάθε μέλους της καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας: πορεία, επισκέψεις στα νεκροταφεία, στάσεις στα σπίτια, κεράσματα, λόγια που ανταλλάσσονται, χοροί και άλλες καθορισμένες και συνδυασμένες ρυθμικές κινήσεις παράγωγες ήχων, τραγούδια ή συνοδευόμενα όργανα, σκοποί, καθώς και οι τελετουργίες της λήξης του εθίμου: προσκυνήματα σε εκκλησιές, αφαίρεση της μάσκας, επιστροφή των κομματιών της φορεσιάς, στολιδιών, κουδουνιών κλπ. σε εικονίσματα ή σε παλιούς ιδιοκτήτες, κοινά γεύματα κ.ά.

Ισότιμα συνοδευτικά της ζωόμορφης μεταμφίεσης είναι τα κουδούνια. Η αρχαιοελληνικής καταγωγής αυτή λέξη, ως γενική ονομασία, χαρακτηρίζει κάθε είδος κουδουνιού, ανεξάρτητα από το σχήμα, το μέγεθος, τον ήχο, το υλικό κατασκευής, τη χρήση κλπ. Οι κτηνοτρόφοι, πρώτοι χρήστες των κουδουνιών είτε για τις ανάγκες των κοπαδιών τους, είτε για τις ανάγκες των τελετουργιών τους, μερακλήδες ακροατές των άγριων και διεγερτικών ήχων τους, χρησιμοποιούν κατά περιοχή πλήθος άλλων λέξεων που προσδιορίζουν τα μουσικά αυτά αντικείμενα ανάλογα με τις πιο πάνω ιδιότητες και χαρακτηριστικά τους. Παρ' όλη όμως την ποικιλία των ονομάτων, οι βασικοί τύποι κουδουνιών, όπως το τσοκάνι, το μπατάλι, το κυπρί, το κουδούνι κλπ., είναι συγκεκριμένοι.



Πάνος Σκλαβενίτης, Χωρίς τίτλο, από τη σειρά *The Head*, 2020 – εν εξελίξει
Πέρνικ, Βουλγαρία, 2024
Ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη

Οι μουσικολόγοι και οργανολόγοι κατατάσσουν τα κουδούνια όχι στα μουσικά όργανα αλλά στα ηχητικά αντικείμενα (sound object, objet sonore), αντικείμενα δηλ. που λόγω του ήχου που βγάζουν χρησιμοποιούνται σε ποικίλες εκδηλώσεις από την καθημερινή εργασία και τη διασκέδαση ως τις μαγικοθρησκευτικές ιεροτελεστίες, ενώ η εθνομουσικολογία τα μελετά με το ίδιο ενδιαφέρον όπως και τα μουσικά όργανα, πιστεύοντας, όπως σωστά διατυπώνει ο Φοίβος Ανωγειανάκης, ⁴ ότι μας οδηγούν «στις ρίζες του έντεχνου ήχου και μας αποκαλύπτουν τον στενό δεσμό τους με τη μαγεία, την πίστη του ανθρώπου ότι με τη βοήθεια του ήχου απομακρύνει τους κακούς δαίμονες, “λύνει τα μάγια”, θεραπεύει τις αρρώστιες κ.ά.». Απ’ την άλλη, σύμφωνα με πιο σύγχρονες προσεγγίσεις, τα κουδούνια ως πολιτισμικά σύμβολα αποκτούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη μελέτη της διαχείρισης των τοπικών πολιτισμικών ταυτοτήτων. Ο Σοχός Θεσσαλονίκης, ο Βόλακας, η Καλή Βρύση, ο Ξηροπόταμος Δράμας, το Φλάμπουρο Σερρών κ.ά. είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα περιοχών όπου τα κουδούνια, ως «πολιτισμική εμμονή», μπορούν να οδηγήσουν στην κατανόηση και ερμηνεία των ευρύτερων κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συμφραζομένων.

Όσο μεγαλύτερο είναι ένα κουδούνι, τόσο χαμηλότερος είναι ο ήχος του. Οι χρήστες και γνώστες των κουδουνιών «ταιριάζουν» τις «φωνές» –φθόγγους, διαστήματα, τονικότητα, χροιά κλπ.–, τόσο για τα κοπάδια όσο και για τις «ντουζίνες» που ζώνονται τα ζωόμορφα καρναβάλια, με μεγάλη προσοχή κατά το γούστο του καθενός ώστε να πετύχουν τον σωστό ήχο και τους επιθυμητούς ηχητικούς συνδυασμούς. Τα όρια ανάμεσα στο ηχητικό αντικείμενο και το μουσικό όργανο γίνονται ασαφή. Στις περιπτώσεις όπως π.χ. του Σοχού, όπου οι «φωνές» των κουδουνιών εναλλάσσονται και συνδιαλέγονται με τις φωνές των τραγουδιστών, τα κουδούνια είναι κατεξοχήν μουσικά όργανα.



Πάνος Σκλαβενίτης, Χωρίς τίτλο, από τη σειρά *The Head*, 2020 – εν εξελίξει
Πέρνικ, Βουλγαρία, 2024
Ευγενική παραχώρηση του καλλιτέχνη

Τα κουδούνια αποτελούν κεντρικό θέμα ενδιαφέροντος και ενασχόλησης της κοινότητας καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου και οι εκδηλώσεις του καρναβαλιού αποτελούν προϊόν μιας ετήσιας υλικής όσο και ψυχικής προετοιμασίας. Ο μυθοποιημένος ήχος των κουδουνιών, το αρμονικό «ταίριασμα» τους, οι αφηγήσεις για την προέλευση, τον περιπετειώδη τρόπο απόκτησης, την ποιότητα, την –αστρονομική συχνά– τιμή τους, οι τρόποι επίδειξης της οικονομικής και συμβολικής αυτής επένδυσης και, εντέλει, η ταύτιση των τελεστών με τα κουδούνια τους και η αναγνωρισιμότητά τους μέσω αυτών, ο διάλογος των κουδουνιών με τα τραγούδια και τους ζουρνάδες, αποτελούν ένα συναρπαστικό πεδίο έρευνας, αλλά και μια οπτική και ακουστική πρόκληση προς καταγραφή.

Γοητευμένος από τις μαγικές μάσκες των ινδιάνικων φυλών του Καναδά, ο Claude Lévi-Strauss έγραφε το 1979 «δεν θ' αργήσει ο καιρός που οι εθνογραφικές συλλογές θα εγκαταλείψουν τα λαογραφικά μουσεια για να πάρουν θέση στα μουσεια Καλών Τεχνών». ⁴ Το ίδιο, νομίζω, ισχύει για πάμπολλα χρηστικά, υψηλής αισθητικής απόλαυσης έργα του λαϊκού υλικού πολιτισμού. Όπως τα κουδούνια. Των κοπαδιών. Που αντηχήσαν στα βουνά και τις ερημιές, για τη μοναχική απόλαυση του τσοπάνου.

- Η προμετωπίδα προέρχεται από το εν εξελίξει αρχείο της Michela de Mattei με εμφανίσεις θυλακίνου, το οποίο περιλαμβάνει όλο το διαθέσιμο πρόσφατο κινηματογραφημένο υλικό από διαδικτυακές κοινότητες. Το υλικό θεωρείται απόδειξη της ύπαρξης του ζώου. Το αρχείο διευρύνεται καθώς προκύπτουν νέα στοιχεία.

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ Τ@ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Η Μιράντα Τερζοπούλου είναι εθνολόγος, μουσικολόγος και ποιήτρια. Αντικείμενο της έρευνάς της είναι κυρίως οι λαϊκές τελετουργίες γύρω από θηλυκές ιερές μορφές και γενικότερα ο κόσμος των συμβόλων γύρω απ' τη γυναίκα στις αφηγήσεις και το τραγούδι. Επίσης, η μουσική ως δομικό στοιχείο των εθιμικών τελετουργιών και ως κώδικας επικοινωνίας, τα συμβολικά συστήματα, η αφηγηματικότητα, η θέση της γυναίκας, οι περιθωριακές και αποκλεισμένες ομάδες.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Π. Μπουκάλας, «Η ιστορία και το θέαμα της αναπαράστασής της», *Καθημερινή* 10/7/2005, «Τέχνες και γράμματα», σ. 4.
2. E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφρ. Γ. Πατρομανωλάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1978, σ. 92.
3. Φ. Ανωγειανάκης, *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα 1991, σ. 46.
4. C. Lévi-Stauss, *Ο δρόμος της μάσκας*, μτφρ. Ρ. Λεκανίδου-Βαδαλούκα, εκδ. Χατζηνικολή, Αθήνα 1984.